

Петар ЗОГОВИЋ*

БИО-БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОГ О АУТОРУ

*Људска срећа није у слободи,
већ у иредузимању неке дужности
(Андре Жид)*

Радован Зоговић није писао аутобиографију, дневнике, хронику своје породице и сл. Као да се држао Гетеовог правила: „Умјетничко је да ствара, а не да говори!“. Међутим, постоје текстови са аутобиографским садржајима, писани по тражењу, те они омогућавају да се састави хронолошки преглед, односно поједини садржаји.

У првом реду, то је избор радова „Постајање и постојање“ (приредила Вера Зоговић, издала Матица Српска, Нови Сад, 1992), одговори на питања Јефта М. Миловића, (у часопису „Споне“, Никшић, бр. 2 и 3/1981. непотпуно, а потпуно у књизи, „Разговори са умјетницима“, Београд, 1983),¹ био-библиографска биљешка у књизи пјесама „Лично, сасвим лично“ (Просвета, Београд, 1971). Није могуће назначити све изворе, јер се подаци о писцу, дјелатности, поријеклу и породици налазе у његовим поетским, а нарочито прозним текстовима, као и другим изворима. Домашај овог текста није да обухвати све што представља биографију, него да сабере податке из свих извора који омогућавају проучавање живота и дјела по појединим цјелинама.

---

* Петар Зоговић, дипл. правник у пензији, Подгорица.

¹ У књизи *Постајање и постојање* (стр. 64-86) објављени су фрагменти одговора без питања, па текст није конзистентан и зато је неразумљив.

ХРОНОЛОГИЈА

1907. 19. августа рођен у селу Машница, у Полимљу;
1904/15. први разред Државне основне школе у Полимљу;
1916/1917 прекид због окупације;
1917/1918. други разред;
1918. трећи разред „свега три и по мјесеца” (ослобођење 13. октобра);
1919. четврти разред;
1920/21 први разред Државне гимназије у Беранама;
1921/22. други разред;
1922/23. непознат прекид;
1923/24. трећи разред;
1924/25. четврти разред и нижи течајни испит;
1925/26. пети разред Државне гимназије у Пећи;
1926/27. шести разред;
1927/28. седми разред у Пећи, прво полугође, а друго можда у Беранама;
1928/29. осми разред у Тетову, испит зрелости (матура);
1929. јесен – 1933. јесен – студије југословенске књижевности у Скопљу;
1934. фебруар издржао затвор мјесец дана у Скопљу и протјеран у село.
Током љета ушао у срески комитет КПЈ у Пећи, који је организовао Радован Вуковић. Од тада се рачуна његово чланство у партији;
1934/35. наставник Гимназије у Скопљу у првом полугођу, а у другом у његовом Зајечару;
1935. почетком септембра – дошао у Београд по позиву Радована Вуковића, и остао непрекидно до рата;
1936. 30. априла – примљен у болницу због отвореног туберкулозног процеса на плућима;
1940. фебруара – у Загребу ухапшен, па протјеран у Београд у Главњачу, марта примљен у лечилиште Тополштица (Словенија), гдје је добио задатак да пише о Крлежи, а није га испунио;
Новембра у Београду, ухапшен, кад и Коча Поповић и Душан Костић. Заредом су упадали у клопку;
У децембру је доживио нервни слом и био у болници мјесец и по.
1941. фебруар – опоравак у Херцег Новом и „први сусрет с морем”; март у Београду и ушешће у догађајима 27. марта;
5. априла на састанку Агитпропа Покрајинског Комитета КПЈ за Србију;
6. априла доживљава бомбардовање Београда, увече одлазак са Вером до Сарајева (14. априла), даље наставља сам преко Калиновика у Никшић (16. априла);

Почетком маја стигао је „у свој родни крај на Лиму”; У јуну је боравио недељу дана у Зети код Митра Бакића и Душана Недељковића; 11. јула у Подгорици примио пнеумоторакс, ноћио у Пиперима, гдје је био делегат ЦК КПЈ Ђилас. Не зна се да ли су се састали; 16. јула увече, у Машници збор у кући за устанак ујутро; 17. јула пред зору, напад на италијанске посаде, ослобођен цио срез; 5. августа крај општенод-ног устанка, поновна окупација, прелаз у герилу у планинске предјеле; током септембра у катуну на Рујиштима, Радован и Вера слушали ви-јести на радио-апарату и штампали билтен „Вијести”, код њих дошао Маслеша из беранске герилске јединице и наставили заједнички рад непрекидно годину дана; почетком октобра, по предлогу секретара Мјесног комитета Беране, прешли њих троје на планину Коњско брдо, гдје су подигли шатор и ту штампали 10. октобра лист „Слобода” који је излазио сваки трећи дан до средине новембра када су премјештени у село Лубнице;

Новембра 20. или 21. по налогу из Покрајинског комитета, отпутовали у манастир Морачу гдје су стигли 23. или 24. увече (различито рачунао Зоговић);

У Морачи су се налазили Окружни комитет КПЈ, штаб Комског одреда и неке друге установе.

1942. – 8. фебруара Зоговић је учествовао у својству делегата на Скупштини (конференцији) родољуба Црне Горе и Боке у манастиру Острог; 16. јуна на Тјентишту Друга конференција родољуба Црне Горе и Боке донијела је резолуцију, на којој је потпис и Радована Зоговића; 17. јуна. формирана је Четврта црногорска народноослободилачка ударна бригада, у којој су распоређени у политодјел Милентије Поповић, Веселин Маслеша и Радован Зоговић, а Вера Зоговић као техничко лице; Септембра, Зоговић је премјештен за члана политодјела Прве пролетерске бригаде у Дрвару. На тој дужности је остао годину дана, са прекидом од новембра 1942. до јануара 1943, када је радио на редакцији „Борбе”.
1943. – март-јун Зоговић је са штабом Прве пролетерске дивизије код Чајничка, преко Таре и Сутјеске, до Зворника;
5. јула „на мојим рукама умро је, рањен у тек ослобођеном Зворнику, комесар наше дивизије”, тј. Прве пролетерске дивизије, Филип Кљајић; Септембра, премјештен на дужност члана Пропагандног одјељења Врховног штаба, коју је обављао до краја рата; Октобра, у Јајцу написао поему „Пјесма о биографији друга Тита”; 29. новембра, вијећник АВНОЈ-а, делегирани од Врховног штаба (Пеко Дапчевић, Милован Ђилас, Арсо Јовановић, Станко Даниловић, др Нико Миљанић, Крсто

- Попивода, Радован Зоговић), поред десет делегата изабраних у Колашину које је предводио Иван Милутиновић.
1944. – јануар-мај сједиште у Дрвару. Први број часописа „Нова Југославија” изашао 1. марта, на којем је скоро једини радио Зоговић. Послије де-санта 25. маја, услиједило повлачење до аеродрома Купрес, гдје је први стигао совјетски пилот Шорњиков, па савезнички. Преко Барија на Вис до октобра. 16. октобра правцем Вис-Бари-Ваљево стигао у Београд. Јесен у Београду, покренуо лист „20 октобар” и друге обимне активности.
1945. – марта, именован за члана Одјељења за агитацију и пропаганду при ЦК КПЈ (у говору – агитпроп). Учешће у покретању „Борбе”, листова и часописа, установа у области издавачке дјелатности, филма, просвјете, културе, писању политичких и других текстова, уредник културне рубрике „Борбе” неколико мјесеци, потпредсједник Друштва за културну сарадњу Југославије и СССР-а, Југославије и Бугарске, Југославије и Албаније и др.
11. новембра изабран за народног посланика Уставотворне скупштине ДФЈ (ФНРЈ), којој је мандатни период трајао до марта 1950.
1946. – 17-18. новембра Први конгрес књижевника, на којем је поднио реферат „О нашој књижевности, њеном положају и њеним задацима данас”, за предсједника Управе Савеза књижевника Југославије изабран Иво Андрић, а за потпредсједника Радован Зоговић.
1947. – 8. јуна на Цетињу на прослави стогодишњице „Горског вијенца”, Зоговић је прочитао главни реферат „Његошева поема о борби и слободи”; Објављена књига књижевних и политичких чланака „На попришту”; Објављен зборник пјесама „Пркосне строфе”, за коју је Влада ФНРЈ додијелила прву награду за поезију;
- Током 1946-1948. био члан више делегација у ССР, Бугарској, Паризу (конгрес бораца Отпора), Калкути (конгрес КП Индије) и др.
1948. – фебруар-мај почетак размимоилажења са Ђиласом, што значи са руководством, јер Ђилас је говорио „Ми тако не мислимо”, а повод су критике из СКП (б) на стање у КПЈ;
- 21-28. јула учесник Петог конгреса КПЈ, члан редакционе комисије, дискутовао је о питањима културе, изабран за кандидата за члана ЦК КПЈ;
- 4-8. октобра учесник Оснивачког конгреса КП Црне Горе, на којему није говорио. Изабран је за члана ЦК КП Црне Горе;
9. октобра Зоговић и Кидрич заједно пропутовали Полимљем и задржали се у Мурини; Октобра, кулминација сукоба: Ђилас, директор теоретског органа ЦК „Комунист”, замјенику директора Зоговићу рекао: „да више не долазим на посао – тако сам заувјек остао без запослења”. Крсто Попивода притврдио да „нигдје не могу радити”. Телефон

- у стану је замукао. Потпуни бојкот. Децембра, посљедње присуство засиједању Народне скупштине ФНРЈ.
1949. – „средином априла”, Зоговић дао „писмену изјаву о свом гледању на сукоб с међународним комунистичким покретом” (до сада је непознат текст). Још један сусрет са Попиводом и тиме је формално искључен из КПЈ, априла 1949.
- Маја „постављена јавна стража” на излазу из дворишта куће у Лацковићевој бр. 8 (Дедиње). Ишчезли су посјетиоци. Почетком јесени, послије једне посјете Исидору Секулић су претресли и испитивали стражари, јавила је да не смије долазити. Од 6. септембра до почетка јесени 1950, Зоговић није излазио из куће и дворишта. То је најстрашније вријеме, јер је 27. новембра 1949. објављена друга резолуција Коминформа. Десанка Максимовић га „није никад напустила”.
1951. – Јануара, саопштено је „добили сте двособни стан у трособном”, па принудно исељена породица Зоговић из куће у Лацковићевој 8 у Цвијићевој 67. Прво је Вера ушла и срела „жену упадљиво непријатно продорно упорног погледа и љубазноледеног осмјеха”, која се представила „Марија Зелић”² даље: „Ја се управо усељавам”. Сустанарство са Удбом трајало је до љета 1965. Из тог стана Радован је одлазио у шетње по граду, када је доживљавао сусрете са познатим личностима, како је забиљежио сјећања у лоше или „езоповски” насловљеном раду „Биљешке о Андрићу” објављеном у књизи „Постајање...”.
1957. – Објављен је превод стихова Мајаковског „Врло добро”, без невоља;
1958. – Зоговић је у свом издању објавио поему „Дошљаци – пјесме Али Бинака” као брошуру, која се није могла продати због прећутне осуде. То је био повод да се у органима Савеза комуниста обнови кампања против давно несталог писца. Појавила се помисао да се у часопису „Савременик” објави осам пјесама Зоговића. Због тог гријеха су строго укорени Михаило Лалић, Бранко Ћопић, Душан Костић и Маријан Јурковић. Знак да нема излаза из блокаде.
1959. – У Будимпешти је објављена једна пјесма;
1961. – У Москви су објављене пјесме „Звоно без језика” и др.;
- У Москви је објављена пјесма „Инструкција маслини” (поново 1964);
1963. – У љето, Зоговић је коначио три ноћи код рођака у Титограду (писца овог текста) и то је записано гдје треба, што значи да је праћење било без прекида.

---

² Та особа је била позната управница логора за жене у Рамском риту, на обали Дунава код Пожаревца. О њој се зна много (Монитор, 14. 11. 2003. стр. 46-48)

1964. – 5. октобра Зоговићево писмо Крлежи с молбом да штогод објави у „Форуму”; 12. октобра Крлежа одговара добронамјерно и предлаже сусрет; 23. новембра Крлежа у писму разматра рукописе и предлаже редосљед девет пјесама.
1965. – Марта „Форум” у Загребу објављује девет пјесама Зоговића. То је прекид блокаде;
 Јула „Просвета” у Београду примила књигу стихова „Артикулисана ријеч”;
 Августа „Стварање” у Титограду објављује десет пјесама, меду којима је „Инструкција маслини”;
 У љето, одселили се из „треће собе” душечувари.
 За члана Друштва за науку и умјетност које је касније прерасло у Црногорску академију наука и умјетности Радован Зоговић је изабран (1971). У Црногорској академији наука и умјетности највише је уважаван. Изузетно, 25. фебуара 1977, није му омогућено присуство свечаности на којој је Јосип Броз Тито проглашаван за почасног члана Академије. Он због тога није био ожалошћен.
- У 1969. и 1984. години налазио се у ужем избору за Његошеву награду, али су неки чланови морали гласати против, под притиском из Централног комитета СК ЦГ. Ни то није било изненађење, јер траг 1948. почиње далеко и наставља се.

ПОЛИМЉЕ

Радован Зоговић рођен је у селу Машница у Полимљу, али је он редовно говорио о завичају – Полимљу. Гдје је Полимље?

Полимље није цијела долина ријеке Лим, него природна и географска цјелина, мања природна област, са промјенљивим историјским и државним одређењима. Ово је област око ријеке Лим, чију долину затварају сјеверно, планина Јериња (у легенди Јеринина), Глава (к. 1548) и Сутјеска кроз коју протиче Лим (у говору „Сућеска”), јужно, села Пепићи и Ржаница одвојена у турској граници, којом је попречно прекинута долина Лима, источно, планина Сјекирица (к. 1989) и западно, планина Зелетин с врхом Голеш (к. 2125) и огранцима Виситора. Полимље је било у Турској до устанка у љето 1875, настављеног ратом до мировног уговора 1878. Тада је народ из Полимља у збјегу стигао у село Глухи До у Црмници, одакле се враћао током 1878. Граница према Турској утврђивана је девет година, те су гранични међаши постављени у августу 1887.³

³ Др Новак Ражнатовић, *Разграничење Црне Горе и Турске (1883-1887)*, Историјски записи, бр. 2/1995, стр. 331.

Села у Полимљу, десно од ријеке, су Машница и Грачаница (са Зорићем), а лијево Мурина (административно Мурино), Улотина (са Крушевом), Луге. Област је по дужини два сата, по ширини један и по сат хода. Била је капетанија (општина). Села Пепиће и Ржаница природно припадају Полимљу и коначно послје ослобођења 1912. На крају села Машнице била је граница Отоманског царства, која никад није била ни призната ни мирна. Мучни живот из оног времена испунио је сјећања на дјетињство Зоговића. То се непосредно изражавало у драми живота и смрти у мајчином роду, који се растрзао с обје стране границе.

Село Машница познато је у попису 1485. године са 45 кућа, али од тадашњег становништва није опстао нико, као ни у другим Полимским селима. Сва братства у полимским селима настала су насељавањем, средином 18. вијека, из Васојевића, Куча, Братоножића, Роваца и Црне Горе. Православни живаљ у Затарју и Горњем Полимљу сматрао је себе српским живљем, а и у Црној Гори су га због тога називали тако. То је случај и са оним дијелом живља који је мање или више био свјестан свог поријекла из Црне Горе.⁴

У одбрани слободе и права српско се стално супротстављао турском. У плавско-гусињском подручју 81 ага били су власници имања на територији од 13 села, од Велике до Трепче, из чега су проистицали многи спорови и послје разграничења. У томе је разлог за мноштво свакаких ситуација и мука, праћених погибијама и осветама на граници и око границе.

ВИСОКИ ДЕЧАНИ

Полимље је нераздвојно повезано са Високим Дечанима. У жупи Плав имали су своје посједе манастири из Бањске, Призрена и Дечана. До средине XV вијека долина Лима била је „осовина” Затарја и Горњег Полимља као класичне области српског народа.⁵

Долина Лима била је геополитички простор од кључног значаја за повезивање српских земаља. Зато су непријатељска царства – Отоманско и Аустроугарско-чинили све да се одржи Турско све до ослободилачког рата, 1912.⁶

Везаност овог краја феудалним односима с манастиром Високи Дечани одржала се, „а у религиозно-осећајном смислу можда и појачала, и под Турцима” (Р. Зоговић). Сељаци из Велике одлазили су да косе манастирске ливаде све док су их Арнаути спријечили.

⁴ Др Ђоко Пејовић, *О аџарским односима...*, Токови, 2. св. Бр. 1-2/1972, стр. 32.

⁵ Павле С. Радусиновић, *Становништво Црне Горе до 1945*, стр. 66, 67, 266.

⁶ Миомир Дашић, *Сјај заједничке прошлости*, Историјски записи бр. 2/1995, стр. 83

Осјећање да с оне стране планина постоји здање Српског царства, гријала је мисао о старој слави и величини која може бити обновљена.

Раденовићи, род мајке Радованове, није кидао везе с Манастиром, а био је бројна и снажна братственичка заједница у доба српске државе и дуго послѣ турског освајања. Проређивали су се у честим борбама и осветама, да је на ослобођењу 1912. остало двадесетак братственика „некадрих да освете неосвећене”. Из везаности Раденовића с Манастиром проистекло је па је Арсеније, дјед по мајци Радованов, у Дечанима више година служио и тако погинуо од обореног стабла сјекући гору манастирску. Мајка је ишла онамо док је отац био жив или послѣје „и дечанске се цркве нагледала”, каже Радован. Она је причала усхићено о том доживљају.

Предак Зоговића погинуо је у борби за одбрану манастира Високи Дечани и ту му је гроб. Ова чињеница је живјела у предању и осјећању братства.

Да би угледали Метохију и Дечане, 15. септембра 1912,⁷ војници су изнијели два далекометна топа на врх Сјекирице. Касније их није било могуће вратити натраг, па су ту дочекали да их аустроугарски окупатори разбију експлозивом, што је у дјечијој души Радована Зоговића оставило трајно осјећање пораза.

У Дечане су стигли као ослободиоци батаљони Горњовасојевичке бригаде, вукући топове уз планине и низ планине. Почасна јединица из свих батаљона са командантом Вешовићем улази у Манастир на богослужење у вече, 20. октобра 1912.⁸

Насељење породице Ђорђија Зоговића у село Дубрава, 1925. године, у околини Дечана, још више је приближило породицу овом знаменитом споменику српског постојања. Примјетна је пјесма „Крунисање Стевана Дечанског”, којом се ученик шестог разреда гимназије Радован Ђ. Зоговић огласио („Венац”, 1926). Браћа и сестре Зоговић појављивали су се као украс сабора код Манастира. Временом је дошло да на гробљу насеља Дечани буде породична гробница Зоговића.

Из тих назнака може се схватити завјештање Радованово да његова урна из Београда буде пренијета и положена у породичну гробницу.

Од љета 1999. тамо нема живих Зоговића.

⁷ Ослободилачки рат 1912. почео је 26. септембра нападом црногорске војске. Заузети су: Плав, 6. октобра, Гусиње, 7. октобра, Дечани, 20. октобра, Ђаковица, 22. октобра. У јануару бригада је стигла под Скадар да би 25-27. јануара у седам јуриша пало на бојном пољу мртвих и рањених – половина бригаде. На злом путу од Дечана према Гусињу са војском је путовала група жена из Машнице, од којих су двије остале смрзнуте у снијегу, а једна је кћер Лазара Зоговића који ће ускоро погинути под Скадром 27. јануара 1913.

⁸ Радомир Вешовић, *Мемоари*, Унирекс, 2005. стр. 27 и 32.

ШКОЛА У ПОЛИМЉУ

Постојала је некаква школа у капетанској кући у засеоку Зориће у Грачаници и прије него што је 1882. установљена Државна основна школа која је отпочела са радом 1883. Појединци су и раније стизали до школа у Призрен, Скопље и Београд. Зато су први и каснији учитељи и свештеници били школовани, родом из овог краја, те није било извањаца.

У Полимљу је по попису из 1889. било четири села са 411 кућа и 2.483 становника, а једна школа у којој је било 86 ученика. Писмених становника у срезу Андријевичком, (приближно тако и у капетанији Полимској) било је 12,8%, у томе 23,18% мушких и, 24% женских. Тада је у Књажевини Црној Гори било писмених становника 3,02%. Тежња за образовањем је била све већа. Такво стање одржавало се до ослобођења Полимља, 13. октобра 1918. Од тада су отворени широки простори наше државе и остваривано велико интересовање за школовање.⁹

Крајем XIX вијека било је петнаест кућа Зоговића. Мушка дјеца су ишла у школу по годину или двије, толико да науче слова и рачунање. Радованов отац завршио је „само први разред основне школе”, а мајка је била неписмена.

Први Зоговић који је искорачио даље од основне школе био је Стефан Вучетин, уписом школске године 1891/92. у први разред Прве београдске гимназије. Био је у осмом разреду 1898/99, лијечен је у зиму 1898, нема га у списку матураната јуна 1899. Умро је вјероватно током осмог разреда, а појединости су остале у тами заборава. У истом одјељењу био је и Петар Кочић, који пише оцу „ја сам једини који сам свршио матуру из племена Кочића”.

Други је Божина Јосифов (1893). Завршио је два разреда учитељске школе у Пећи до рата, затим у аустроугарском ропству (1816-1818), наставио је школу у Даниловграду и у Беранама матурирао јуна 1920. Милосав Сокој завршио трећи разред Треће београдске гимназије до 1915, и умро у аустроугарском ропству.

Голуб Богданов (1901). Завршио је учитељску школу у Беранама 1925. Током рата 1916-1918 нашли су се са српском војском тамо далеко у иностранству Михаило Лакићев и Радован Милошев, те завршили средње школе.

---

⁹ У Беранама је 1913. била основана Државна гимназија, чији су рад прекидали рат и интернација ђака и професора. Почетком 1919, Гимназија постаје потпуна осморазредна. Октобра исте године, основано је при гимназији Педагошко одјељење првог и другог разреда за учитеље, прерасло у Учитељску школу 1925, до престанка 1929. У освит слободе и југословенске државе варош Беране имала је 2.000 становника, а 1.400 ђака.

Закон о народним школама из 1907. установио је обавезно бесплатно похађање наставе за мушку дјецу од 7 година и за женску дјецу од 6 година. Према томе, и по казивању, Радован је пошао у први разред 1914/15, а у октобру 1915. затворене су школе због рата. У децембру 1916, окупациона власт наредила је отварање основне школе, па је Радован завршио други разред у току окупације, а „трећи од свега три и по мјесеца” и четврти послје ослобођења. О томе је прича „Жир и хљеб” намијењена кћери „Мирки – о мом дјетињству, о мом завичају”. Он каже да је основну школу похађао када је морао знати и пјевати „три химне, три различите државе”.

ГИМНАЗИЈА И ФАКУЛТЕТ

Радован Ђорђевић (1907) похађао је гимназију у Беранама закључно са четвртим разредом, а затим у Пећи и осми разред са матуром завршио 1929. у Тетову. Студирао је југословенску књижевност на Филозофском факултету у Скопљу, од јесени 1929. до јесени 1933. То је прва факултетска диплома са именом Зоговића. Око 1935. завршили су у Београду студије медицина Бранко Радунов, шумарства Божидар Јосифов, права Радоје Филипов, а приспијевала је већа група ђака у гимназији.

У архиву Државне гимназије у Беранама налази се уписница за школску 1921/22. за други разред, прво одјељење. Види се да је уписаних 68 ученика, од којих је 43 прешло у старији разред. Под бројем 56 је Радован Зоговић (учио је први разред, друго одјељење у Беранама). Годишње оцјене су одличан: хришћанска вјеронаука, земљопис, јестаственица, цртање, лијепо писање; врлодобар: српски језик, француски језик, нотна пјевање; добар: математика и владање; повољан: вредноћа, школске 1923/24, трећи разред. Школске 1924/25. уписница за четврти разред друго одјељење исказује уписаних 46, а завршило је 38 ученика. Радован Зоговић са годишњим оцјенама – одлично све. Полижио је нижи течајни испит, свједочанство издато 3. септембра 1925.

Не може се знати како је пропуштена 1922/23 година прије првог и трећег разреда гимназије, што са једном годином прекида због рата у основној школи чини пропуштене три године. Због тога може бити тачно казивање Милована Ђиласа да је у прољеће 1928. био са њим у седмом разреду у Беранама Радован Зоговић.

Радован је рођен 19.08.1907, а Милован 25.05.1911, те је разлика у 3 године и 9 мјесеци. Радован је пропустио у школовању 3 године. Зато се догодило да 1924/25. буду истовремено у четвртном разреду; Радован у другом одјељењу, а Милован у четвртном одјељењу. Зато су били истовремено у седмом разреду Радован у Пећи, а Милован у Беранама. Радован је „на

сам дан божићњег распуста” искључен из седмог разреда Пећке гимназије због неугодног израза о поповима у писменом задатку. Не каже гдје је завршио друго полугође, па Ђиласово казивање може бити тачно. Послије тога није му било повратка у Пећ, него је осми разред завршио у Тетову.

У Беранама 1923/25, Радован је становао код сродника по мајци Милутина Лабудовића, књижара, од којег је „први пут чуо ријеч комунист”. Чак је видио таквог човјека, о којем се бојажљиво говорило. Тих година, под утицајем учитеља Божине Зоговића и књига добијених од њега, Радован је од „школског и десетерачког монархиста” постао републиканац. У вријеме искључења из седмог разреда гимназије 1928, Радован је осјећао да „страдам као комуниста”. То је на неки начин потврдио и бијели емигрант наставник, назвавши га „бољшевички разбојник”. У гимназији и на факултету стасавао је као писац и као комунист, што је у прољеће 1934. потврђено чланством у КПЈ.

Тако су формиране засебне цјелине биографије књижевника и револуционара.

БРАТСТВО

Зоговићи су братство које се развило од једног претка. Досељени су у Полимље средином XVIII вијека. Родоначелник братства је Петар, поријеклом од рода Мартиновића из села Бајице у врху Цетињског поља (славе Св. Јована Крститеља, 7/20. јануара). Запамћен је у јуначкој народној пјесми по боју који је сам водио са скадарским разбојницима у одбрани манастира Високи Дечани у којем је погинуо, вјероватно 1759. године. Пјесма има више варијанти објављених током XIX вијека.¹⁰

Линија сродства је: Петар – Дмитар – Радоје – Радисав – Васо – Ђорђије – Радован. Зна се да је Радич, Радисавов брат, са дружином био у сусрет Карађорђу у прољеће 1809. у Суводолу у предјелу Новог Пазара, одакле је Радич са два друга донио Карађорђевог барјак и поставио га код извора Лима. Касније је из тога изведено право насљеђа на црногорски барјак који је носио Радичев син Петар, да би због рањавања у боју 1862. предао барјак рођаку из огранка Крцића. Око 1809. било је 6 кућа, па се од 4 развило мање братство средином XIX вијека. На почетку XX вијека било је 16 кућа, од којих је једна Ђорђија Васовог, у којој је рођен и одрастао Радован.

¹⁰ У причи 56 (57) „Примјера чојства и јунаштва” неки преписивач или поправљач аутографа уметнуо је „Куч, а Кривоодољанин” или „Куч, Кривоодољанин”, па су тај придавак други усвојили и раширили. У рукопису Марка Миљанова нема ријечи о поријеклу, а фабулу је могао сазнати из збирки народних пјесама Милутиновића, Петрановића и др.

У Полимљу није могла настати организација племена, јер је у сваком селу постојало по више братстава различитог коријена, па је уобичајено у говору за братство рећи – племе. Пресељавање од југа према сјеверу била је изразита појава. Милисав Лутовац констатује: „племенски организовани Васојевићи потискивали су слабије другоплеменске родове исто онако као раније Брђани старосједиоце Србљаке”. Васојевићи (љеворечка група) себе сматра најбољим Србима, а остале становнике зову Србљаци „што значи да нису онаки Срби, као што су Васојевићи”.¹¹

У Зоговића није било потурчењака, попова, главара, шпијуна. То су заузимали други. То што су били неглавари очувало им је човјештво, јер нијесу имали повластица ради којих би били удворице, слугани, достављачи и сл. Били су земљорадници и сточари, а као пушконоше када треба нијесу изостајали, нити се надгорњавали.

У политичким и ратним збивањима у XX вијеку Зоговићи су били на страни велике словенске идеје и уједињења. Уочи рата 1941, била је 31 кућа Зоговића у селима Машница и Мурина, 2 куће у Метохији и 2 куће у Београду, укупно 35. Сви су припадали народноослободилачком покрету према личним могућностима и околностима. Карактеристичан је био начин одређења за јединство у народноослободилачком покрету. По обичају, рођаци се посјећују на дан Божића, па је већи број старијих Зоговића (јануар 1942) отишао код једног рођака чија је кућа била на осами под стрмим бријегом. Божић је био оправдање, а циљ утврђивање договора. Одлучили су да сви остану у НОП, те да нико не прими четничке организаторе на разговор. Како је речено, тако је и било. У тешким данима, куће Зоговића биле су ослонац за герилу, а млађи ће постајати чланови организације покрета. У оружаним формацијама било је 57 бораца од којих је у борби погинуло 5 и рањено 5, а цивилних жртава рата 12. Неки су интернирани и затварани. Одликован је један посмртно Орденом народног хероја, носилаца „Партизанске споменице 1941”, било је 10, а из рата са официрским чиновима 22.

Када је дошла 1949. година, створена је сумња и оптужба, прогонитељи су нашли помагаче са стране губитника у рату и каријериста. Зоговићи су платили своју принципијелност и припадност. Радован је био само оправдање за све што се чинило против Зоговића. Поводом 1948. године било је у затворима 16, у емиграцији 1, у кућном затвору 1, у интернацији једна породица. Већини затвараних је било у оптужби: тајна конференција рођака са Радованом. То се овдје не може описати, јер припада некој фактографској и литерарној обради.

¹¹ Лалевић и Протић, *Васојевићи у црнојорској граници*, Београд, 1903, стр 38.

Шездесетих година дошао је у Машницу високи руководилац Ђ. П., па се присјећао ратних времена из гериле у овом селу. Упита га Војин Зоговић: „Што учинисте од нас?”. Он искрено одговори: „Кад грми, свака се себи боји”.

ПОРОДИЦА

Кућа Ђорђија Васовог на почетку XX вијека била је на прелазу од не-станка ка напретку. Васов старији брат Раде имао је пет синова и сви су стасали и напредовали, а Васова четири сина умрла су за годину и по дана. Од њих два су била ожењена, од једног је остала једна кћер. Опстао је пети син Ђорђије. Радевом најмлађем сину је име Ђорђе, па су и Васовом најмлађем сину дали исто име, по вјеровању „да се тако ваља” ради напретка. Ђорђије је опстао и стасао.

Оженио се са Миленом из рода Раденовића. Подигли су четири сина по имену: Радован, Радојко, Величко и Здравко и три кћери: Мирка, Драга и Видра. Умрли су у првим годинама живота друго дијете Милован и пето дијете Гојко. Од свих одраслих остао је пород. Сви су преживјели рат 1941-1945. Ђорђије је умро „на три дана пред рат”, априла 1941, а Милена у јануару 1956. у Дубрави. Породична гробница је касније саграђена на гробљу насеља Дечани.

Мајка Милена дошла је у село са два брата и осталом породицом по ускакању из околине Плава у црногорску границу. Живот и страдање мајчиног рода Радован је описао у два аутобиографска текста, а литерарно у повијести – Три хронике Вељка Остојића. Радован је пажљиво трагао и саставио „историју” братства Раденовића, почев од помена у дечанским списима до свог времена. Страдање мајчиног рода илуструје податак: када је родила Радована имала је два брата и седам првобратучеда, а када је родила другог сина – није имала више никога од њих. Немогуће је појмити каква је силна животна енергија постојала у тој жени да обнавља и ствара живот, у роду и дому.

Личност мајке препознаје се у причи „Недоплетена врша” (литерарно модификовано као маћеха и њен доводак, у ствари млађи брат). У одговорима Миловићу доста прецизно су приказане психичке особине мајке. Радован каже како је наслиједио неке особине од мајке, па из тих одговора цитирамо: „била је за свачију немаштину и несрећу јако осјетљива, у озбиљнијим ситуацијама одлучна и упорна, према својој дјечи пријека и на кратко вријеме готово немилосрдна, у опасностима врло храбра”. А што се тиче насљеђа: „ја могу рећи само ово: мислим да сам саосјећање за људска страдања, непомирљивост према неправди, насиљу и људском по-

ганлуку, онолико колико те непомирљивости у мени има и колико се то насљеђује, наслиједио првенствено од мајке”.

Човјек је природно биће и културно биће. Тјелесно и психичко устројство добија преко *наслеђа*. Стварни душевни живот стиче преко *традиције*. У третирању ових односа, јављају се двије екстремне позиције: а) све се постиже васпитањем; б) све је урођено. Истина је у трећем: васпитање може само да *развије* могућности које су присутне у човјековој настројености, оно не може да *измијени* његову урођену суштинску природу.¹²

Психичке особине Радован је наслиједио од мајке. То показују његови одговори и биографске чињенице. Старији рођаци су запажали да и по тјелесним особинама личи мајци. Стари рођаци су говорили за Милену да је „посјек” за Радована „раденска трса” (нарав), за Ђока да му није била „ни жуч грка”. Десанка Максимовић уочава:¹³

„лесник који је волео ...
просто из потребе да се бори,
да измишљеног противника створи”

Поријекло и наслеђе по женској линији изразито је у случају Пушкина, прије свега тјелесне особине.¹⁴

Отац Ђорђије по тјелесним и психичким особинама може се познати у Радовановим одговорима (1979), а сасвим јасно у причи „Недоплетена врша”, као и на другим мјестима гдје је његов лик литерарно дат: сиво – мрко лице, затубаст нос, лице на обичан начин озбиљно, трокут ниско шишане косе који му је, окренут низ чело, увијек вирио испод капе. „Он нас готово никад није тукао, није викао ни пријетио, а кад учинимо... стао би испред нас... кашкао и најзад изговорио...”. Обичан, неупадљива појава,

¹² Карл Јаспер, *Ојшћиа психологија*, Београд, 1990, стр. 675.

¹³ Пјесма *Насљавак разговора* Зборник радова Радован Зоговић *пјесник и човјек*, ЦАНУ, Титоград, 1988, стр. 9.

¹⁴ Прадјед по мајци Ибрахим у осмој години био је уграбљен са обала Африке (Абисинија) и доведен у Истанбул. Ту је купљен као роб и доведен на поклон цару Петру Великом. Дјечаково име је модификовано на хришћанско. На крштењу у православну вјеру добио је име Абрам, патроним по куму цару Петру – Петровић, презиме по рођењу Ханибал. О томе је приповијетка „Арапин Петра Великог”. Тај Абрам Петровић Ханибал имао је кћер Марију, а од ње је унук А. С. Пушкин, праунук Ибрахима (Абрама). Пушкин је с поносом записао: „Четри Пушкина потписали су се на повељи о избору Романових на престо (1613)...” И поред тога, праунук Ибрахима одредио је симболе у грбу Пушкинових: слон (тотем племена Ибрахимовог) и слова *фитто* (отаџбина, на језику предака Ибрахимових).

(Миодраг Трипковић, *Хелиолобал*, Есеји, Подгорица, 2006, стр. 213-215 и *Историја руске књижевности* Просвета, Београд, 1947, књ. 1, стр. 293.)

рамена повијена од терета, неговорција, негуслар, моли се богу „двапут годишње”, неразметљив и ненаметљив, говорио је онолико колико потребе траже. Пјесма „Двије баладе” (*Арџикулисана ријеч*, стр. 117-120) но-сталгично исказује лик оца у родном крају.

Најмлађи брат је сасвим личио на оца. И његов старији син личио је на оца и дједа. Млађи Миркин син личио је на дједа по мајци (мирне нарави, крупних очију, топлог погледа). Када га је 1958. видио један стари рођак, рекао је: „Познао бих га и да не кажете, има очи као Ђоко”.

О братственичком поријеклу свога оца Радован није говорио нити писао. У контексту својих одговора на питања помињао је поједине рођаке, а ликови неких су литерарно употријебљени у причама. Очигледно, он је сматрао припростим причање о братственичкој традицији Само је у коментарима антологије „Црногорске епске пјесме...” (стр. 453) поменуо: „У Горњим Васојевићима такође има Зоговића”, не упуштајући се у шире разматрање поводом пјесме о Петровом боју у Дечанима.

Сестра Мирка је најстарија у породици. По њој је Радован дао име својој кћерки. Култ сестре код Радована је веома изражен и у његовим књижевним радовима. А овдје је за илустрацију писмо писцу овог текста, које је Радован 8. априла 1966. написао: „...ја бих ипак волио да се умјесто Татјане родио син... Али може бити и боље што се прво родила Татјана – најстарија сестра ће подизати млађу браћу и сестре како је то у нас обичај, и како је то моја сестра Мирка”.

Вера жена Радованова је нераздвојни чинилац његовог живота и рада. У текстовима који говоре о Радовановој активности, особито у рату, Вера је остајала у сјенци, без помена. Просто је немогуће замислити како би Радован могао писати, редиговати, чувати списе, припремати текстове за многе публикације објављиване у рату, али и касније, да није било Vere.

Вера Самарција, од оца Мате, рођена 1920. у Загребу, националност хрватска, студенткиња економије, члан СКОЈ-а од 1939. и КПЈ од 1942. Упознала се са Радованом и засновала доживотну заједницу 1940. године. Неких ближих сазнања о томе писац овог текста нема, није било умјесно о томе разговарати, а Радован нигдје не казује. Име јој је „поцрногорчио” – Вјера, па су тако и други писали. Али је у једном писму реплицирала: право име је Вероника¹⁵ па се од тога може изводити Вера. Она се тако и потписивала, кад се Радован не пита.

---

¹⁵ Марко Вешовић цитирао је писмо Верино. (Монитор, 14. 11. 2003, стр. 47) Ваља знати да је Вероника име оне жене која је пружила мараму Христосу да обрише лице обливано крвљу. Заиста је наша Вера имала право име.

Послије одласка из Београда и доласка у Сарајево, 14. априла 1941, Вера је отишла својим родитељима у Загреб, а Радован у родни крај. Када је нападнут Совјетски Савез 22. јуна, Вера је знала да треба ићи код Радована и дошла је у Полимље. Од тада је била уз њега. Она је знала стенографију, па је на Рујиштима, на Коњском Брду, у Морачи, на Гостиљу мартињићком и свуда слушала радио-вијести, стенографисала, куцала, радила многе послове на издавању публикација које је уређивао Радован. Тако је наставила у политодјелу Четврте и Прве бригаде, у редакцији „Борбе”, политодјелу Шеснаесте банијске бригаде, шифрант у штабу Прве пролетерске дивизије, стенограф у редакцији билтена Врховног штаба и пропагандном одјељењу Врховног штаба, редакцији „Нова Југославија”, при политодјелу Треће крајишке бригаде, секретар пропагандног одјељења Врховног штаба. По ослобођењу Београда је директор издавачког предузећа „Култура”, док није у прољеће 1949. смијењена, па премјештана на све нижа мјеста до помоћног портира у хотелу „Балкан”. Крајем априла те године, од Vere је захтијевано да разведе брак, а када је то одбила услједеле су репресије. Касније је радила као стручно лице у информативној служби Савезне привредне коморе, до пензионисања.

А шта је Вера издржала послије 1948. године, то је немогуће описати. Почело је са удаљавањем са посла, приморавањем да се одрекне мужа, тешкоћама са његовањем тек рођене Мирке, многим дужностима према својој и Радовановој породици, пажњом према многима из родбине, а њене могућности су биле несразмјерне. Верин живот отежавала су оболијевања „зарађена” у рату, као и повреде у саобраћајној незгоди. Неизмјерна енергија и постојаност одржали су њен живот на достојној висини до посљедњег даха новембра 2003. године.

Радован је био у браку са Ценом Ћерић у вријеме када је био у Зајечару, 1935 године. Да је био разведен види се у полицијској картотеци у Загребу од 27. фебруара 1940, гдје у генералијама ухапшеног стоји „Сталиш: растављен од Цене рођ. Ћерић”. Значи, послије тога је засновао брак са Вером. Радован није помињао прву жену, али се зна да је она одржавала пријатељске односе са Вером и Радованом 1970. године и касније.

Мирка – кћер рођена 13. септембра 1948. испунила је живот родитељима новим узвишеним садржајем – родитељством. Миркино рођење догодило се када су отишли другови и завршена борба на пољу јавног живота. Први од другова је био онај коме је у пјесми објављеној 1939. године „Повратак у лијечилиште” била посвета М. Ћ. а стихови „туга дође изненада – ко што одлете ласте! ... ја сам, без друга и порода”.

Радован је особођен напорног рада на јавној сцени, па је, подржан непоколебљивом Вером, ангажован узрастањем дјетета, могао да се враћа у

мислима слободно својим друговима, шумама, недосањаним сновима, дјетињству и завичају. То ће постати садржаји нових књижевних остварења.

Конечно, Радован није одбачен, није се ни он повукао, него су га други напустили, а он остао гдје је био и исти који је био.

ЗАВИЧАЈ

Завичај је интензивно живио у Радовановим односима са људима из нашег краја. Овдје издвајамо двије појединости. Писмо које говори о поклону преко 400 књига „за четири наша села” у Полимљу:

„Београд, Лацковићева 8
3. фебруара 1948.

Драги другови,

Од хонорара које сам добио за књигу „Пркосне строфе” купио сам четири библиотеке од по сто и неколико књига за четири наша села. Једну од њих шаљем вама, за општу полимску читаоницу, а не за омладинску читаоницу, пошто сам ја присталица уједињења сеоских и фронтонских читаоница по нашим селима, бар засада, док имамо тако мало књига.

„Било би добро када књиге које вам шаљем не би остале по одборским канцеларијама или по рафовима. Хтио бих да ми пишете шта има новог у Полимљу, како људи живе ове зиме, шта је урађено са обновом кућа и имате ли неких особитих невоља и потреба. Потврдите ми пријем пошилике. Свима много поздрава

Радован Зоговић”

Од тих књига није остало трага, јер су догађаји учинили да се не смију ни поменути. У то вријеме, Радован је купио у Совјетском Савезу кино-апаратуру за биоскопске представе у Полимљу. Ни од ње није остало стрва ни помена.

Писац овог текста је као ученик шестог разреда у гимназији у Иванграду (Беране) водио ђачку библиотеку (крајем 1952) и имао је задатак да спроведе поновно инвентарисање и чишћење непожељних књига. У томе су помагали и поједини ученици. „Зле књиге” су убациване у пећ за гријање, јер се то радило у зимским вечерњим часовима. Било је повише примјерака збирке „Пркосне строфе”, па је један подвукао под крути вунени џемпер и сачувао до данас. Остали су брзо сагоријевали. Невоља се догодила када су кроз узана горња врата угурали у пећ дебелу књигу „Стаљинско племе”. Пламен је опалио само површину и угасио се. Загушила се ватра у пећи јер није било могуће извући нагорелу књигу до сљедећег дана, када су се угасиле доње букове цјепанице. Инквизитори су се добро провели у хладној просторији.

Када су 1971. године браћа Жарко и Славко понудили на поклон парцелу земље у селу, да би Радован изградио кућицу у родној Машници, он је (25.5.1971) написао узбудљиво писмо. Захваљује „за вашу способност да осјетите овакву побуду”. Даље, „*Ма* колико био везан за завичај, и ма колико та везе бивала са старошћу све јача, ја немам никаквих кућевластичких нагона и потреба...”.

Када је Радован био важна политичка личност, мада није имао функција у државним органима (осим савезног посланика), није се ангажовао на локалним потпорама. Ни рођаци нијесу тражили препоуруке и „везе” за унапређења, запошљења, стипендије и школе, него су сами рјешавали своја питања. Једина протекција била је то што је послје конгреса на Цетињу, октобра 1948, наговорио Кидрича да заједно пропутују кроз његов завичај. Кидрич се чудио како се не виде куће, а нијесу се могле видјет, јер је Полимље спржено два-три пута током рата и поднијело је ратне операције великих размјера. Испред зграде Народног одбора општине у Мурици застали су и позвали предсједника одбора Војина Зоговића да изађе на цесту да би поразговарали. У ријечи о изградњи задружног дома, предсједник се пожали да не могу набавити ексере и нешто бетонског жељеза за армирање над шупљинама у зиду. Кидрич је био изненађен тако малим потребама, а великим проблемом, па је рекао да ће он лично позвати Блажа Јовановића да се то обезбиједи.

Тада је на Цетињу неко запазио даје Радован отишао према Полимљу, а обавјештајци га тамо нијесу видјели. Тако је настала Удбина прича да је Радован имао са рођацима „тајну конференцију”, која је свима била у оптузби када су хапшени. Иначе, Мурина је касније добила испоставу Удбе, понекад полицијски час „од заласка до изласка сунца” завидан број шпијуна, сумњичења при помену презимена Зоговић итд.

УСТАНАК, ГЕРИЛА, ВОЈСКА

Општенародни устанак Радован је доживио и у њему учествовао у родном крају. Уочи устанка, увече 16. јула, у селу Машници учествовао је у агитацији и договору о првој акцији, која је изведена пред зору 17. јула нападом на италијанске посаде. У току устанка био је члан устаничке команде за срез Андријевички. У штабу је била већина петоколониша, па је Зоговић водио жестоке расправе свакодневно и на два збора у Андријевички. Прије рата у Плаву је установљена њемачка обавјештајна агентура, а у Мурици су била два агента. Као врсници по годинама „срдечно” су се приближавали Радовану, али их је он препознавао. Обојица су покушавали да га испровоцирају или убију у инциденту који ће изазвати, али је то пратио

и спријечио Вујо Зоговић. Један од петоколонаша у Андријевици био је лично на вези са њемачком командом у Београду. Други је основао прву јединицу АМВЦ Добровољачка антикомунистичка милиција (*Milizia volontaria anticomunista, MVAC*). Разумије се, због чега је стање на фронту и у срезу уопште било тешко онако како је описао Михаило Лалић.

Фронталне борбе за одбрану слободне територије од муслиманских и арнаутских формција завршене су поразом устаника, 5. августа. Затим је отишао са герилским групама и среским органима борбе у предио планине Рујишта (изнад села Трешњева и Тречче). Тамо су активисти омогућили технику за издавање билтена „Вијести”, а радио-апарат је добављен од једног свештеника у збјегу. То је прва новинарска активност Радована и Вере у рату.

Почетком септембра, из беранске гериле стигао је код њих и Веселин Маслеша. Почетком октобра, секретар Мјесног комитета КПЈ Беране наишао је на њих троје и предложио им да пређу на беранску територију, у планину Коњско Брдо (к. 1566), сјеверно од Бјеласице. На њихову иницијативу и замисао почело је издавање листа „Слобода” под шатором 10. октобра, те је сваки трећи дан излазио лист, до одласка из планине у село Лубнице средином новембра. Одатле су по налогу из Покрајинског комитета премјештени у манастир Морачу, гдје су стигли 23. или 24. новембра. О томе је Зоговић писао више пута.

Из „морачког” периода је пјесма „Побједа под Москвом”. Органи покрета нијесу имали радио-апарата, па је по његовом доласку, уз помоћ морачких активиста, од једног учитеља узет радио-апарат, којим су се служили и преко њега је Зоговић чуо вијест која је почињала карактеристичним гласом (спикер Левитан је читао најважније вијести, па је можда тада био његов глас), „Говори Моксва, говори Москва!” и затим саопштење да су трупе Црвене армије одбациле стотинак километара њемачке трупе на запад. Противудар је Црвена армија почела 5-6. децембра прелазом преко Волге по леду. Њемци су принуђени да пређу на одбрану 8. децембра. Саопштење о првим резултатима противудара под Москвом у новинама је објављено 13. децембра. Тај дан се може сматрати даном када је глас стигао у Морачу.¹⁶ Зоговић је записао „у манастиру Морачи смо доживјели неизмјерну радост совјетских побједа код Москве, ту сам написао пјесму у

¹⁶ А. Н. Толстој у чланку „Вјера у Побједу” 8. децембра 1942. написао је: „Први дио рата, а за нас најтежи, завршио се на почетку децембра ... може се рећи: на дан 6. децембра графикон Хитлерове ратне среће преломио се и полетио низ брдо”. У истом чланку, при крају, понавља: „кривуља успеха, која се 5. децембра сломила пред Москвом ...» Бурни догађаји тих дана су једна велика операција, током које су ослобођени град Калињин и Јасна Пољана 15. децембра, а Волоколамск 20. децембра.

славу тих побједа, прву послије одласка из Београда” (Постајање ...53,55). Примјетно је да је пјесма први пут објављена у „Пркосним строфама”, 1947.

Прије средине децембра, Маслеша је добио поруку из Главног штаба да иде у Ужице, а Врховни штаб је већ 29. новембра евакуисао. Негдје у Санцаку он је срео „некога (не сјећам се кога) од Врховног штаба ... и тај га послао назад”, те је стигао на Гостиље мартинићко „по великом снијегу”, како је написао Зоговић. Од тада су заједно радили на уређивању свих публикација које су издаване у сједишту покрајинских органа НОП-а, до повлачења и ступања у Четврту црногорску бригаду. Прије 21. децембра, на Гостиљу су већ били дошли Радован и Вера, те је тога дана Радован држао предавање о Стаљину (рођендан) у Главном штабу. О „мартинићком” периоду Зоговић је написао више литерарних и публицистичких радова.

Из тог „мартинићког” периода издваја се Скупштина (конференција) родољуба Црне Горе и Боке, 8. фебруара 1942, у манастиру Острог, коју је чинило 65 учесника, међу којима пет из области Васојевића. У својим биографским списима Зоговић не помиње овај догађај, осим у раду „Мемоарски фрагмент о Буду Томовићу” (зборник „Херој Будва”, Титоград 1974). Тим више има разлога да се овдје помене.

Имена учесника нијесу објављена у историографским радовима. Нијесу објављена ни на крају текста *Пројаса народу Црне Горе и Боке* у Зборнику докумената (том III, књ. 2, бр. 65). Зашто 1950. године у поменутом Зборнику нијесу дата имена, може се различито тумачити. Милован Ђилас је писмом од 24. марта 1942. Врховном штабу негативно оцијенио скуп и многе учеснике скупа (Зборник, том III, књ. 4, бр. 76). Врховни командант није уважио његово мишљење и то му је саопштио писмом од 28. марта 1942. (Зборник, том II, књ. 3. бр. 90). Ток догађаја, стварност, негирани су Ђиласово мишљење. Али за изостављање имена на крају Прогласа у Зборнику докумената био је свакако разлог: међу њима су били непоменици из 1948, Божо Љумовић, Јефто Павић, Радоња Голубовић, Радован Зоговић и др. Слично су поступали редактори изостављајући име Арса Јовановића. Имена учесника могу се сазнати из Прогласа који се чува у архиву. Скупштина је имала један необичан дио – *Заклећиву учесника*. У току рада, командант Иван Милутиновић наложио је Радовану Зоговићу да напише заклетву. Овај се збунио, покушао нешто да каже, али командант је поновио: „Напиши!”. И написао је, уз помоћ текста заклетве у *Горском вијенцу*. Из средине свеске од карираног папира наливпером са зеленим мастилом (?), читко и ситно, срочио је текст. Тај оригинал нестало је из архива, а нашао се у рукама једног писца (премнога употребљава име Зоговића), па је он Радовану предочио документ питајући: „Је ли ово твој рукопис?”. Радован је погледао не додирујући папир и невољно одговорио: „Јесте, нажалост”. Посједник документа је заћутао. То је било

када је Зоговић долазио на лијечење у Титоград, а писац овог текста видио и чуо. Но, прије него је документ „узео ноге”, текст заклетве је објављен, па се овдје преноси у цјелини као податак о аутору и времену:

„На овом мјесту гдје су се и наши дједови заклињали освети и слободи, ми, учесници конференције црногорских и бокељских родољуба, заклињемо се да ћемо остати вјерни духу свога народа, који је у борби за јуначку слободу стварао своје јунаке, пјеснике и светитеље, своје тврђаве и своје манастире – заклињемо се да нећемо објесити своје пушке док наша побједа не сатре и посљедњег фашистичког крвника, док наша побједа не осрећи живот наше дјеце и не огране гробове наших предака.

*Ко издао, браћо, те јунаке...
крвљу му се прелили бадњаци,
крвљу крсно име ослиавио,
своју дјецу на њ печену ио!...
Ко издао, браћо, те јунаке,
рђа му се на дом распртила,
за његовим трагом покајнице све кукале до вијек лагале!”*

У манастирској књизи заклетва је записана и својеручно су је потписали учесници. Многи су платили главом такву „тајност” па су 7. марта неки стријељани, а 16. јуна 1942. књигу видјели четири слуге окупатора и написали „утук”.

Почетком новембра, Ђиласа, делегата Централног комитета и Врховног штаба, замијенио је Иван Милутиновић, који је слиједио схватање о могућности другог устанка. У тој атмосфери је долазак Зоговића и Маслеше у Морачу и на Гостиље. Тада је текао суров процес расправљања о „лијевим грешкама”, смјенама руководстава итд. Новодошли нијесу могли остати без ожиљака.

Услиједио је премјештај у Горње Поље (Видрован), гдје је у прољеће поново стигао Ђилас у делегацију Врховног штаба. Сљедеће мјесто је Горанско.

На Тјентишту, 16. јуна, Друга конференција родољуба Црне Горе и Боке донијела је резолуцију, којом се доказује четничка издаја, а емитована је преко радио-станице „Слободна Југославија” 6. јула и преко ТАСС-а 19. јула и других медија, што је био преломни тренутак у пропагандној борби.

У селу Љубина основана је Четврта црногорска народноослободилачка ударна бригада, 17. јуна,¹⁷ те су у политодјел бригаде распоређени Ми-

¹⁷ Владимир Дедијер, Дневник (Први дио, Друго издање, 1945, стр. 185): „Петак 19. јуни, шума изнад Врбнице... Данас је Стари свечано прогласио оснивање Четврте бригаде. Том приликом је одржао овај говор: Кроз три дана навршава се година дана од како се води народно-ослободилачка борба, од како је Комунистичка партија бацила свој бојни

лентије Поповић, Радован Зоговић и Веселин Маслеша, а Вера у техничко одјељење. Бригада се нашла у рејону Мркоњић Града, у јесен 1942. Одатле су распоређени Зоговић у политодјел Прве пролетерске бригаде, Поповић за комесара официрске школе при Врховном штабу, Маслеша за вијећника 26. новембра, гдје је изабран за члана Извршног одбора АВНОЈ-а. Зоговић је остао у тој бригади годину дана. У јесен 1943. премјештен је у Пропагандно одјељење Врховног штаба, гдје је вршио и разне друге дужности све до марта 1945. Тада је именован за члана Одјељења за агитацију и пропаганду при ЦК КПЈ, на којој дужности је остао до раскида, октобра 1948.

СА МАСЛЕШОМ

Маслеша се обрео у Црној Гори приликом повлачења до Никшића у априлу 1941. Постоје разне верзије о томе, а непознат је узрок одласка у Беране, гдје се уочи устанка и после ослобођења Берана повезао са Зоговићем, а он га укључио у активности устаничког покрета. То нема значаја за биографију Зоговића. Међутим, година дана заједничког рада у бурним обртима је чињеница која захтијева да се Маслешино учешће у Покрету и околности посебно разматрају. О томе већ постоје извјесни историографски радови, па је могуће у засебном раду систематизовати Маслешино присуство и активности у Црној Гори.

У времену када је требало потирати име Зоговића, Маслешино присуство у Црној Гори третирано је са много нетачности, било због непознавања околности, било ради прећуткивања имена Зоговића.

Долазак у Беране прије устанка, укључивање у покрет по ослобођењу Берана, одлазак у герилу и даље, како је већ назначено, третирали су аутори историографских радова, Радован Лекић, Миомир Дашић, Саво Јоксимовић, као и други. Поновно преиспитивање свих тих исказа омогућавају радови Ђока Пајковића и Радована Зоговића. На овом мјесту нема потребе да се о томе шире расправља.

СМРТ КОМЕСАРА

У прољеће 1943. Зоговић је био са штабом Прве пролетерске дивизије у Чајничу, па натраг преко Таре на Сутјеску и даље до Зворника. При-

---

поклич... Прије годину дана отпочеле су борбе у свим нашим покрајинама, понајприје у Црној Гори и Србији... Овдје се састало пет наших бригада, скоро из свих покрајина Југославије... Сада је у борбама за ослобођење први пут у историји Југославије, крштено оружаном јединством свих наших народа". Карактеристично је овдје да се дан почетка борбе у Југославији идентификује са даном напада (22. јуна) агресора на Совјетски Савез.

мјетно је да из највеће и најтеже битке на Сутјесци Зоговић нема записа. Погибија Филипа Кљајића оставила је изузетно тежак доживљај и тугу у души Зоговића. У биографском спису („Постајање ...”, стр. 50) казао је: „на мојим рукама умро је, рањен у тек ослобођеном Зворнику комесар наше дивизије”. Ту није било мјеста за опис догађаја, а нијесмо нашли ни на другим мјестима. Доживљај је био такав да „ноћ је била за мене особито тешка, толико тешка да, први пут за све вријеме ратовања, нијесам ни везао ни спутио свога коња”, па је коњ украден са седлом и бисагама од коже у којима је била књига Мајаковског набављена 1937. године, а „била је за мене поетско откриће; постала је мој нераздвојни и најмилији приручник”.

Ослобођење Зворника било је 5. јула, а не августа, како је омашком Зоговић написао. У Војној енциклопедији (књ. 4. стр. 181 и књ. 5, стр. 381) једнако гласи да је Филип Кљајић погинуо 5. јула 1943. обилазећи положаје у тек ослобођеном Зворнику. У Просветиној Енциклопедији (1972), исто тако „у тек ослобођеном Зворнику”.

Др Јулка Мештеровић у књизи „Лекарев дневник” (ВИЗ, Београд, 1968, стр. 238-239) нема записа за дане 5-17 јула, него за 18. јул прича о погибији комесара дивизије. Битно различито. Наводно, четири дана држали Зворник, па под јаким нападом авијације и са земље одступили. При одступању (значи 9. јула) погинуо Филип Кљајић и у повлачењу носили мртвог комесара до неке шуме. Иако је Зворник бомбардован, она је наводно била на градској тврђави, када је позвана да дође гдје је већ био мртав Кљајић. Чула је причу да су Плави (Мијалко Тодоровић), Зоговић и Фића ишли и да је Фића пао. Објашњење „залутали метак”. Неко је прије прегледао Фићу. Аутору овог текста Радован је причао о овом тајанственом догађају, али из пијетета према погинулом другу и због тога што Радован није о томе писао, није умјесно овдје препричавати. Писац овог текста запамтио је ријечи које је чуо од једне старице у Бјелопавлићима: „Ако не може у пјесму, не ваља ни у причу”.

РАТНА ПОЕМА

Поему „Пјесма о биографији друга Тита” Зоговић је написао октобра 1943. у Јајцу. Имала је пет пјесама, а „одмах послје рата” допуњена је са двије пјесме (четврта и шеста), те садржи седам пјесама, како је објављено у књизи „Пркосне строфе” 1947. Ова поема била је и може бити повод за различита третирања, с обзиром на 1948. годину. На овом мјесту се задржава пажња на сљедеће. На првој страни пјесник је написао:

*„Првој пролетерској бригади
њој и њеним палим херојима
посвећујем као свој прилог двогодишњици
њеног оснивања”*

У књизи „Пркосне строфе” ова поема је посљедњи одјељак, а почиње засебном страницом на којој је та посвета (као химна бригади, или пролог) отиснута црвеним словима.

У брошираном издању у Београду, 1944. године, у облику предговора је написано: „Повод за пјесму били су разни клеветнички и сензационалистички памфлети...”. У напоменама (1947) да је поема „замишљена као полемика о биографији, а не као пјесничка биографија”. Генеалозна епопеја о поријеклу знаменитих јунака је познати облик у античкој књижевности, а овај пјесник, све и да би хтио, не би могао саставити такво дјело. Дакле, пјесник није писао оду вођи него борбену ангажовану поетску ријеч по осјећању „социјалне поруџбине” (по ријечима Мајаковског).

*„Машино, машинко моја пиши!
Тито – то смо ми сви ...*

...

*Тита је родио у гњеву, у чежњи стварања титан –
народ, и борба – мати!*

...

народе борче...

Било је тенденције да се Зоговић учини дворским пјесником. Уз пјесму „Непоменик” Радоње Вешовића (Токови, Беране, бр. 1/2007, стр. 235) стоји напомена: „За то вријеме позната његова поема *Пјесма о биографији друџа Тита*, издање у златотиску, била је саставни дио свих поклона дипломатама и страним гостима”. Радован је ово казивао аутору овог текста. На једном сједнику код Маршала, неки совјетски пјесник у добром расположењу, како се каже „ћефнут”, рецитовао је своје стихове. Маршал је хтио да и у томе не изостанемо, па ће рећи „Бога му, и ми имамо пјесника”. То је био знак да и Зоговић рецитије, шта друго него стихове о биографији. Зоговић је невољно само рекао: „Ја не знам рецитовати своје стихове”. На томе је стало, али „зло чује” и запамти. Ваља се подсјетити да је и Пушкин био изложен царској вољи да га учини дворским пјесником. Иако племићког рода, заслужног за династију од прије 200 година, Пушкин није пристао на улогу дворског поете. Писао је: „Ја могу бити поданик, чак роб, но слуга и лакрдијаш нећу бити ни код небеског цара”. Интриганти

на двору су учинили да Пушкин изгуби живот. (Руска књижевност, књ. I, Београд, 1947. стр. 310-311).

Да пјесник није славио појединца него колектив показује и вињета на корици збирке „Пркосне строфе”: у првом плану оловка на књизи (свесци) ослоњеној на совјетски аутомат „Шпагин”, а изнад звијезда петокрака од које букти пламен у даљине.

КРЛЕЖА И ЗОГОВИЋ

У литератури је доста написано о односима Крлеже и Зоговића. Међутим, са становишта биографских чињеница чини се неминовним забиљежити неколико.

Скицирајући мутну књижевну и духовну климу у вријеме студија, Зоговић на свијетлој страни види, „Истина Крлежа, Цесарец, Стеван Галогожа, низ истакнутих реалистичких писаца ... није се подавао”. Зоговић је књиге Крлеже и Цесареца доживљавао као оживљавање представа о Совјетском Савезу, природи капитализма, тежњи да се књижевност истински револуционире... идући даље од Крлеже развија се као социјална („Постајање”, стр. 15 и 21). Зоговић је борбу за нову литературу прихватао сасвим, али је у оно студентско доба његова улога у борби за „социјалну књижевност” била сасвим мала. Почетком 1939. јавио се Крлежин „Печат”. Левичари су пружали отпор, међу њима и Зоговић („на линији тог отпора понешто сам чинио и ја”). Јануара 1940. Зоговић је упућен у Загреб да борави илегално и да ради на издавању зборника чланака против „Печата”. У томе га прекинуло хапшење, спровод у Београд, запријеђен прогон у село, избјегавање тога одласком у љечилиште у Тополштицу (Словенија). Ту је, по задатку почео да пише критику Крлеже, која није довршена нити објављена („Постајање...”, стр. 49 и 320), јер је код њега било „расположење да баш и не мора учествовати у полемици”, како је написао Зоговић шездесетих година. Можда би се овоме имало шта приговорити, јер је кампања против Крлеже покренута од делегата Коминтерне и у непосредном сусрету са генералним секретаром.¹⁸ Било како било, можда је то имало неког утицаја на Крлежу, када је предузео одлучујућу помоћ Зоговићу 1964. године да изађе из блокаде.

Послије рата, на сједници Политбироа, 5. децембра 1945, по питању часописа „Република” и Крлеже постављено је ограничење; часопис да не доноси теоретске чланке, да се не објављују Крлежини теоретски чланци

¹⁸ Писцу овог текста Радован је потанко казивао како је лично „генсек” дошао у Београд и састао се са извјесним личностима, међу којима је и Зоговић, па захтијевао оштар обрачун са Крлежом, наглашавајући: „Ако ви не можете, ја ћу...”

и литерарнокритичке расправе, него белетристика и др. Биће да је зато Зоговић у дискусији на Петом конгресу поменуо „Републику” као при-мјер негативног. Крај 1948. је крај појављивања Зоговића.

Преломни дан је 5. октобар, 1964. када је Зоговић упутио писмо Крлежи с питањем и молбом да „штогод моје” објави у часопису „Форум”. „С оваквом молбом ја се нијесам обратио и нећу обратити ниједном другом писцу”. Очекује скидање „страшног шеснаестогодишњег печата с мојих уста”. Рачунање овог периода се непрецизно исказује у текстовима Зоговића. Крлежа није пропустио да прецизира „наш контакт прије петнаест година”, што би значило 1949. године, или упозорење да није лишен права до 1949. Крлежин одговор 12. октобра и разматрање рукописа пјесама у другом писму 23. новембра представља преломни догађај. Блокада је пробијена објављивањем девет пјесама у часопису „Форум”, марта 1965. Отјеран је страх од других издавача да могу и они објављивати. То је ново рођење књижевника Радована Зоговића.

Када се појавила књига „Артикулисана ријеч”, прва или међу првима, „Борба” је донијела на преко пола странице приказ „Furor poeticus” Милована Данојлића. И то је значило отварање блокаде.

СА ЂИЛАСОМ

У аутобиографским казивањима истакнуто мјесто заузимају комунисти Коста Рацин и Радован Вуковић. Са првим су везе ишчезле његовим хапшењем почетком 1934. и прогоном Зоговића из Скопља. Са другим када је осуђен 1936. године на шест година робије. Може се са сигурношћу узети да је стална веза са руководством КПЈ био Милован Ђилас. Из тога овдје ваља издвојити неколико појединости.

Ђилас у књизи „Бесудна земља” („Политика”, 2005, стр. 309, трећа варијанта из 1982.) биљежи да је у прољеће 1928. дошао „у наш разред и Радован Зоговић” из Пећи, „отуд је био истјеран, али не због политике...” (како је знао ако се нијесу познавали?). „Нијесам успио ни да се честито упознам с њим, иако смо рођаци по мајкама – сав је од бодљи ... Зоговић је отишао, а да му ни пришао нијесам, ни он мени”. Представио га је као грубу и неуљудну особу.

Није тачно да је то било прво упознавање, јер су оба били ученици четвртог разреда гимназије у Беранама, 1924/25. Казивање да су „рођаци по мајкама”, понекад се узима то да су оне сестре, а то није тачно. Милованова мајка Василија је кћер Гавра Раденовића који је од Плава досељен поред Таре. Радованова мајка Милена је кћер Арсенија Раденовића који је више година служио у манастиру Високи Дечани и тамо погинуо као горосјеча. Да су

били блиски они би се познавали и у четвртом разреду. Њихово познанство и дружење је имало важније садржаје у књижевној и партијској дјелатности, што Ђилас не жели да памти.

О беранским данима писали су и Ђилас и Зоговић, али су им успомене сасвим различите. Ђилас је описао бијеле емигранте с пуно саосјећања, „сви су били несрећни” (263). Напротив, пуно презира је исказао према наставницима из нашег краја само зато што су сељачког поријекла, приказујући њихове трагикомичне ситуације. Наклоност према људима племићког поријекла руских емиграната, разумљива је с обзиром на то да је Ђилас уређивао текст за оне који имају наклоности према контрареволуцији.

Зоговић је („Постајање...”, 7-8) запазио да су руски емигранти били страховито осјетљиви и осветољубиви према свакој „анархији”. Директори су силом хтјели да уљуде гимназију. Ђаци са села долазили су боси за кишних дана, па је један директор ишао од разреда до разреда и шибао „непослушне” (читај сељачку дјецу) по чланцима и стопалима. То није запамтио син жандармеријског мајора у пензији, Ђилас, јер он је ипак припадао вишем слоју. Отац је имао два велика имања, велику пензију и могао је богато плаћати за боравак у Беранама. То су само неке цртице које показују како су различито доживљавали и памтили стварност која се једнако гледала. Но, гледати може свако биће које има очи, али само човјек може да види.

Зна се да је Ђилас био последије доласка новог генералног секретара задужен за област културе, књижевности и пропаганде. По свом књижевничком послу Зоговић је припадао том сектору. А када је настао рат, они су били 6. априла у Београду заједно и тога дана отишли свако на своју страну. Они су се састајали, можда у Пиперима 11. јула, а током устанка у Мурини (постоји Зоговићев рукопис). Када се Ђилас по други пут појавио у Црној Гори, у прољеће 1942, тада су се налазили заједно у Горњем пољу. Непосредан организациони и руководећи однос постојао је од септембра 1943. када је Зоговић распоређен у пропагандно одјељење Врховног штаба, а затим од марта 1945, када је установљено Одјељење за агитацију и пропаганду при ЦК КПЈ, којим је руководио Ђилас, секретар био Стефан Митровић, а Радован члан, и још неки. Како је Радован био једини познати књижевник, то је у тој области он био директни извршилац послова агитпропа и налога руководиоца. Тако је све што се тада догађало приписано Зоговићу, а Ђилас остао у невидјелици. О томе говори један примјер.

Државна прослава стогодишњице „Горског вијенца” је реализована преко Агитпропа. Предавање посвећено Његошевом дјелу писао је Зоговић и прочитао га је на Цетињу 8. јуна.

Претходно је Ђилас све то прегледао и није био задовољан дијелом који одговара на питање: чији је Његош пјесник. При различитом мишљењу, Ђилас је својом руком написао формулацију каква је остала. Зоговић се „помирио” са оним што је шеф написао, али је за своју душу реферат завршио резервом: „Напредни књижевни критичари имаће у овом мишљењу шта да поправе и да прецизирају...”. Када је требало што више оптеретити Зоговића (1952), Ђилас је изложио порузи оно што је сам писао, расправљајући против Исидоре Секулић у књизи „Легенда о Његошу” (Култура, Београд, 1952, стр. 71), наводећи како су отишли далеко – у нематеријалности и неисторичности.

„У том погледу је у ‘његово вријеме’ свакако најдаље отишао негдашњи ‘марксиста’, а садашњи информбироовски великомученик Радован Зоговић, који је да не трепне тврдио да је Његош – а не Маркс – био незамјенљиво оружје у нашој народноослободилачној борби, да је обична клевета тврдња да код Његоша има мистике (Чудна је та зоговићевска „фина”, граница између религије и мистике!), при том се неинтелегентно и шовинистички цапајући око тога да је Његош ипак, ипак, само црногорски, а не и српски пјесник (насупротив исто тако, бар данас, неинтелигентној и у основи националистичкој поставци Исидоре Секулић да је Његош српски пјесник, из српске – локално-црногорске – земље)”.

Зоговић је, када је био слободан, оставио ријеч о том писању и неслагању у књизи „Постајање...” (стр. 117 и 118), и у књизи „Успутно о незаобилазном” (ЦАНУ, Титоград, 1983, ауторова напомена).

О блискости њиховој може се просуђивати по запису Зоговића („Постајање...”, стр. 92): „Почетком 1945... Ђилас и ја становали смо у двијема сусједним кућама на Дедињу: у мањој, која је имала на спрату двије собе и на приземљу велику, поплочану трпезарију с камином (то је била викенд-кућица богаташа Роса под окупацијом!), живио је Ђилас са женом; у већој смо становали моја жена и ја, Ђиласова мајка, брат и сестра, шофери Ђиласа и његове жене; ту смо се сви скупа и хранили, па су ту становале и двије заједничке кућне помоћнице”.¹⁹

¹⁹ Једне поратне године дође у госте Ђиласу Станија Ковијанић из Подбишћа, мајка старог комунисте и комесара у Првој пролетерској бригади, погинулог у борби. Тада су се хранили заједно Ђилас, Зоговић и Коча Поповић. Послије ручка сједе на тераси, па Станија види у дворишту два луксузна аутомобила и пита: „Миловане, чије су ово лимузине?” Одговорио јој: „Моје”. А Станија ће: „Е, пишам ти твој комунизам. Цио срез Колашински има једну лимузину, а ти двије”. Коча Поповић је био одушевљен Станијиним ријечима. Сљедећих дана би се Коча повукао на крај терасе да насамо и дуго разговара са Станијом. Када је писац овог текста пролазио са Радованом преко

Како је „кућна заједница” трајала током 1949. и 1950. године не зна се, осим да је Зоговић пресељен у јануару 1951, а Ђилас је те године, можда од раније, становао у Пушкиновој улици.

Карактеристично је да ни у писаном ни у усменом казивању нема жестоке ријечи Зоговића о Ђиласу. Понекад би пригушено рекао „знао је он” или „чини ми се да је и он тамо био” и сл. Исто тако о Титу никад није изговарао то име или другу функцију, него увјек „Генерални секретар”

Ма колико била видна блискост са Ђиласом, она се може подвести под питање. Ђилас је био руководилац, а Зоговић стваралац. Зоговић је био способан, досљедан, искрен и зато потребан за остваривање задатака које је партија преко Ђиласа постављала. Тачније, био је потребан Ђиласу за послове у области књижевности, агитације и пропаганде. Али Ђилас је могао да између њих стави једно мистично Ми, а Зоговић није прешао праг у тај зачарани круг. Чим је Зоговић изнио своје мишљење о пролетерском интернационализму другачије од оног које Ђилас зна, а скрива, разлаз је био неминован. Укратко, Ђилас је имао два лица: једно од тајанственог Ми, а друго према Зоговићу и друговима. Њихово другарство и сарадња су били блиски, али се показало да је искреност и човјештво било различито. Ко би то могао разабрати?

„МИ ТАКО НЕ МИСЛИМО”

Ову „дистанциону пресуду” Зоговић је осјетио још у почетку доласка у руководне установе крајем новембра 1941. О томе је написао више прозних текстова, из којих се може извести посебна анализа отуђености, сумњичавости, потцјењивања иницијативе и мишљења ако није од „горе”.

„Ми” је било нешто што се голим оком не види, што је далеко од поимања другарског и поштеног односа, како су Зоговић и такви схватали припадање идеји и борби комуниста. Тамни простор између искрених комуниста и онога фараонског Ми искрени нијесу видјели, па ће у њега упадати. То Ми звало се Политбиро, у говору се представљало као Централни комитет. Састав та два органа и њихов рад био је велика тајна. Кључ тајне знао је Ђилас, а није ни слутио Зоговић. Кључ је у облику невидљиве и нечујне

Мојковца 1963. године, испричао је ово и замолио да посјетимо Станију. Крећући се дуж велике ливаде, она је примјетила долазнике и стала испред куће да види ко долази. Било је стотинак метара далеко, када је она познала и повикала: „Вала богу, је ли ово Радован Зоговић”. Он је овим исказивао пажњу према њеном сину којег је познавао из бригаде, а било је у томе и дивљења срчаности какву су наше старије жене могле имати.

замке за све који нијесу *Ми*. Илустрација издвојености и затворености тога *Ми* у два прстена јесте записник са сједнице Политбироа 19. априла 1946.²⁰

Разматра се писмо Андрије Хебранга Едварду Кардељу од 17. априла, са формулацијом једине тачке дневног реда: „Унутрашњи односи ЦК у вези са писмом друга Андрије другу Бевцу и привредна питања.” Колика је затвореност показују ријечи Хебранга у том писму: „Јуче сам сазнао да је Стари у разговору са Кочом²¹ рекао – Андрија не може у Москву... Нећу да улазим у то зашто Стари говори такве ствари о мени пред *нечлановима ЦК*” (подвукао П. З.).

А личност Радована Зоговића који је имао само партијску дужност у радном тијелу, Одјељењу за агитацију и пропаганду при Централном комитету, под руководством Ђиласа, било је далеко мањег значаја у тој номенклатури, да се не би могла видјети ни под микроскопом члана Политбироа.

Друго шта треба уочити у том записнику и писму јесте затвореност ужег прстена Политбироа ради одбране од иницијатива, питања и критике. Говори се да Андрија води политику за СССР, а Тито за Енглеску. Константује се нездрава критика Андрије. Писмо је изненадило, оставило тежак утисак и сл. Жујовић отворено истиче да сваки члан ЦК има право да постави питање, да систем рада ЦК није добар, а писмо Андријино је одраз неријешених питања у привреди. Кардељ пресуђује: Жујовић подржава Хебранга. Слиједе квалификације да се Жујовић држи фракционашки и неискрено. Оцјена је да су Жујовић и Хебранг цијело вријеме заједно, изведена из сумње што су они најдуже сарађивали, један води ресор привреде а други финансија. У записнику нема закључака, али се епилог зна: Хебранг скончао у затвору, а Жујовић осуђен на затвор. Јавности је саопштено свашта, само не истина. Послије двије године, на конгресу партије, Тито је поменуо њихова имена као примјер оних „какви испадају и испашће неминовно из кола револуције”. Ранковић је у извјештају као узгредно додао: „Пре него што завршим, морам се осврнути на антипартијски и штеточински рад Сретена Жујовића и Андрије Хебранга ... предати на

²⁰ Записници са сједница Политбироа Централног комитета КПЈ (11. јун 1945 – 7. јул 1948), стр. 521-522, приредио Бранко Петрановић.

²¹ Коча Поповић је био начелник Генерал штаба Југословенске армије 1945-1953, члан КПЈ од 1932. Завршио студије филозофије на Сорбони. Публициста и књижевник. Борио се за одбрану Републике у Шпанији и постао официр Републиканске армије. Први командант Прве пролетерске народнослободилачке бригаде од 21. децембра 1941. Вијећник АВНОЈ-а. На крају рата командант Друге армије. Одликован Орденом народног хероја. Таква личност је невриједна, по схватању члана Политбироа Хебранга, да зна једну текућу службену информацију, само зато што је „нечлан ЦК”. Може ли се појмити суровија затвореност и надменост?!

дужност органима народне власти, који ће испитати њихов штеточински и издајнички рад”. Нема помена о томе да је још априла 1946. о њихов врат објешен камен, свакако раније припремљен.

Пети конгрес КПЈ 21-28. јула 1948. био је фантастичан пропагандни спектакл са савршеном мистификацијом актуелног политичког стања.

Дискутовали су и Стефан Митровић и Радован Зоговић 25. јула прије подне. Садржај Зоговићеве дискусије је: против формализма и декаденције, за социјалистички реализам, за социјалистичку културу и умјетност. У библијском предању Исус рече: „Ви сте со земљи; ако со обљутави, чим ће се осолити”. Зоговић заиста није обљутавио. Стефан Митровић је изрекао процјену далекосежности спора са међународним комунистичким покретом, остављајући за будућност анализу спора. Извјестан број говорника своја излагања није завршио клицањем парола, па нијесу ни Коча Поповић, Стефан Митровић, Радован Зоговић.

Радован Зоговић је био члан редакционе комисије конгреса и изабран је за кандидата за члана ЦК КПЈ. Тако је било и са неким другима, да се унутрашња подјела прикрије и прећути док се конгрес не заврши. У истом смислу је изабран за члана ЦК КП Црне Горе на конгресу 4-8 октобра. Одмах затим Ђилас је саопштио своју истину. Све прије било је лажно.

РАЗВОЂЕ 1948. ГОДИНЕ

Година 1948. у животу Радована Зоговића је гранична чињеница, да се цио животни и стваралачки ток може означити до и од тада. У биографским и другим историографским исказима обично се каже: „опредијелио се за Резолуцију ИБ” или „изоловао се од борбе КПЈ против стаљинизма” и сл. То није тачно, јер не може бити тачно.

Било је то вријеме поратног прегруписања снага, с обзиром на исход свјетског рата. Питање се (у сублимираном исказу по ријечима Мао Це Тунга у раду „О новој демократији”) постављало овако: савез или са Совјетским Савезом или са империјализмом, једно или друго. *То је развође између револуције и конјурареволуције.* Када се то питање поставило, Зоговић је остао досљедан свом комунистичком припадању пролетерском интернационализму. Дакле, није се опредијелио ни за што ни за кога, него остао досљедан свом ранијем припадању.

„Споро је текла 1948. година. Између Ђиласа и мене већ је било дошло до размимоилажењима” у разговорима о писмима између два централна комитета: прво 27. марта, одговор 13. априла, друго 4. маја. „Ђилас је редовно наглашавао: ‘Ми тако не мислимо’. Та тајна ће се показивати постепено све страшнијом, са пропагандним шоком и тамницама.

У Москви је 29. јуна 1948. „Правда” објавила званично саопштење: Информбиро је размотрио питање о стању у Комунистичкој партији Југославије и једногласно усвојио резолуцију о том питању. У Београду 30. јуна „Борба” је објавила текст резолуције. Тајни сукоб постао је јаван и добио свјетске размјере и значај. То ће се још жешће исказати у другој резолуцији Информационог бироа коју је објавила „Правда” у Москви 29. новембра 1949. Зна се како је било, а у напису овакве врсте нема мјеста за историјско разматрање.

Н. С. Хрушчов са државном делегацијом СССР-а стигао је у Београд 26. маја 1955. године и изговорио: „Ми искрено жалимо оно што се догодило... Без икакве сумње, у ово убрајамо провокаторску улогу, коју су у односима између Југославије и СССР-а одиграли сада откривени (подвукао П. З.) непријатељи народа Берија²² Абакумов и други”. И даље констатује да су оно што је речено о руководиоцима Југославије, исфабриковали непријатељи народа²³ презрени агенти империјализма који су се на превару увукли у редове наше партије.

Послије осам мјесеци, у ноћи 24/25. фебруара 1956, у специјалном извјештају конгресу КПСС, Хрушчов о сукобу са Југославијом каже: „Овдје је Стаљин²⁴ одиграо срамотну улогу” проблеми су се могли „ријешити другарским партијским дискусијама” о грешкама и недостацима југословенских руководиоца. „Али те грешке и недостатке Стаљин је монструозно увеличао, што је довело до прекида односа са једном пријатељском земљом”. Сукоб је „вјештачки почео да се распирује”, од Стаљина. Ако се сложе два излагања Хрушчова произилази само незнатна разлика: није Берија него Стаљин непријатељ народа, агент империјализма, на превару се увукао у партију комуниста, пријатељску Југославију наоружавала, хранила и финансирала англоамеричка страна.

Протекле су деценије, а важни актери сукоба износили нове контроверзе, од којих овдје ваља забиљежити сљедеће.

Палмиро Тољати 1964. године смирено је медитирао о великом процесу у којем је учествовао: „За комунисте других земаља, *одлучујући елементи* (подвукао П. З.) њиховог понашања била је, без сумње, дубока, традиционална приврженост јединству и дисциплини, који су, готово тридесет година, били карактеристични за наш покрет”.

²² Лаврентије Берија, посљедњи министар унутрашњих послова за живота Стаљина. Суђено му 17-23. децембра и посљедњег дана стријељан са још шест оптужених („Извјестија” 23. децембра 1953).

²³ Хрушчов у специјалном извјештају Конгресу 1956. каже: „Стаљин је творца појма ‘народни непријатељ’” али га примјењује и Хрушчов кад Стаљину пресуђује.

²⁴ Јосиф Висарионович Џугашвили (21. децембра 1879 - 5. марта 1953).

То није вјеровање у „апсурдна подметања полицијске природе, за која је послѣје речено да их је измислио Берија...”. Иначе, Тољати сматра да репарација 1956. не даје одговоре на сва отворена питања о којима је рјеч. А увођење новина јесте „срећна кривица” коју су чинили Југословени и Кинези.²⁵

Едвард Кардељ оспорава исказе Хрушчова и окреће смјер сукоба уназад: „Сукоба са Стаљином било је и пре рата, као и за време рата, али нисмо хтели да се јавно свађамо; то смо учинили тек 1948, када нас је Стаљин јавно напао.”²⁶

По томе, сукоб није изазван писмима 27. марта и 4. маја 1948. са соvjетске стране, ни резолуцијама Информационог бироа од 29. јуна 1948. и 29. новембра 1949, него „пре рата као и за време рата”. Персонализовањем („са Стаљином”), такође, крије историјску истину.

Владимир Бакарић, идући за Кардељем, поставио је значајну тезу: „... до данас²⁷ нисмо озбиљно научно анализирали те догађаје. Очигледно је да је наш раскид са Информбироом 1948. године представљао *ипродужењак* (подвукао П. З.) неког процеса који је отпочео много раније..., а 1948. године дошло је до формалног јавног сукоба”.

Сагласан је овај исказ са Кардељевим, али значајнији по тврдњи да *недостигаје научна анализа*. Застало се на политичкој пропаганди и полицијској истини. Недостатак истине илуструје и цинично *иперсонализовање* једног великог процеса и појаве свођењем на једну личност изразима „сукоб са Стаљином” (Кардељ), „Изгубљена битка... Стаљина” (Дедијер), „Раскид са Информбироом 1948”.²⁸ Ових неколико назнака показују:

- антагонизам са југословенске стране према Совјетском Савезу и пролетерском интернационализму;
- раскид на југословенској страни био је пожељан с погодним поводом;
- резолуције Информбироа нијесу ни узрок ни почетак раскида, него констатација стања ма како неодмјерено и нетолерантно;

²⁵ Палмиро Тољати, чланак „Пут у Југославију”, *Rinascita*, Рим, 1. 2. 1964.

²⁶ Едвард Кардељ, „Политичка и војна стратегија...” *Политика*, 23. 2. 1977.

²⁷ Владимир Бакарић, „Дјело”, *Љубљана*, 20. 1. 1978.

²⁸ Информациони биро комунистичких партија основан је 5. октобра 1948. у Пољској на савјетовању девет (прва је КПЈ) партија. За сједиште је одређен град Београд. Друго савјетовање је одржано јуна 1948. у Букурешту (прва резолуција) и треће у Мађарској, новембра 1949. (друга резолуција). Послије успостављања совјетско-југословенских односа, Информациони биро престао је да постоји 17. априла 1956. Француска скраћеница Коминформ је била у употреби и код нас. У родном крају Зоговића, нешто због страха, нешто због неразумљиве мистичне ријечи, у говору се чујало „Ифибиро”, „Ифиборац” и сл.

– жртве афере 1948. нијесу определијељење за личности, него против југословенског определијељења за имепријализам а против интернационализма.

Стефан Митровић у дискусији на конгресу КПЈ 25. јула 1948. поставио је тезу о свјетским размјерама спора са далекосежним посљедицама за раднички покрет и антиимперијалистичку борбу. Пола вијека дистанце потврдило је да то може бити полазиште за научно третирање.

„Спор између Информбироа и наше Партије, од првог дана објаве резолуције Информбироа, престао је бити унутарња ствар руководства девет комунистичких партија и постао је предмет чудовишне, жестоке и компликоване борбе, у којој – на овај или онај начин, у већој или мањој мјери, руководећи се оваквим или онаквим интересима – учествују готово све политичке снаге, и револуционарне и реакционарне, у свим европским, америчким, па и другим земљама. Пренијевши се на међународну арену, тај спор је од првог дана почео да открива разноврсне тенденције које су у међународном радничком покрету тињале, живјеле и дјеловале, негдје отвореније и јаче, негдје слабије и стидљиво, негдје пригушено и – зато – у прикривеном виду.

Када једнога дана буде ријеч о свестраној анализи тога спора, када се нужно наметне питање извлачења стварних, за револуционарни покрет неопходних искустава, онај ко буде позван да врши ту анализу – мораће да претресе и оцијени све те тенденције. Сада, у овом часу, несхватљива и неправедна кампања против наше партије развија се по закону захуктале машине, при чему та машина избацује најразноврсније производе, који никакве везе немају с интересима ни међународног радничког покрета, ни СССР, ни јединства социјалистичког фронта – који ништа заједничко немају с марксистом-лењинизмом. (Буран аплауз).

О једном таквом производу, о једној таквој тенденцији кампање против КПЈ и њеног руководства, потребно је већ сада говорити, и то не само са становишта интереса КПЈ и народа Југославије него, у првом реду, са становишта интереса садашње и будуће антиимперијалистичке борбе. Ријеч је о тенденцији да се опортунизам, који се – прије рата, а нарочито у току рата – таложио и нарастао у неким групама неких комунистичких партија у неким капиталистичким земљама – прогласи за марксизам-лењинизам, да се сакрије маском „одбране” улоге и угледа Совјетског Савеза, да себи извојује право на живот – као марксистичко-лењинистичко становиште у борби против такозваног „југословенског национализма”. Конкретно, „испитујући”, „објашњавајући” и „тумачећи” узроке „смртних грехова” КПЈ, неки руководећи другови и органи братских комуни-

стичких партија, признајући на ријечима „херојску борбу југословенских партизана”, заузимају негативно становиште према тој борби”.²⁹

МИСТИФИКАЦИЈА

Мистификација (*mistificato* – обмана, превара) често је средство за скретање историјске истине, с намјерним извртањем чињеница или њиховим измишљањем, па и прећуткивањем, или персонификовањем. Неки то називају коров науке, којег треба одстранити, али се никада не постиже пун успех. У времену средстава масовних комуникација (штампа, радио, телевизија, књиге и др.), политичка пропаганда је ефикасно примјењивала *прећуткивање личности и чињеница* (цивилна смрт).

Персонификовање је свођење друштвених или политичких процеса на једну личност, што одговара профилу недовољно обавијештеног човјека, те је погодно средство да се лаж прими као истина без знања и мишљења.

Обрт моралних вриједности је посљедица и циљ пропаганде. У причи „Анамнеза”, на крају, Зоговић закључује да би у ријечима дим у дим између Ђуље и Ивезе (6. анегдота „Примјера чојства и јунаштва”) вријеме за врану било обрнуто. У Кучима се догодило да тужбалици погинулих у партизанима, одговори друга чији су били на противној страни и остали живи: „Ко погибе пољана му, ко остаде медаља му”.

Некада се мислило: када говоре топови, музе ћуте. Напротив, пјесници револуције су изражавали мисли народа у ослободилачкој борби, да ријеч постаје оружје народа. Иља Еренбург вјеровао је, занесен приближавањем слободе: „Ера војника примиче се крају. Почиње ера мислилаца и пјесника”. Ова мисао се није остварила тако како гласи.

Првобитно је била замисао да се у овом раду прикажу примјери прећуткивања и других облика мистификације у погледу Радована Зоговића, али то није биографски садржај, него припада другоме, а много је ружно. То може бити предмет књижевно-критичког или историографског рада.

---

²⁹ V Конгрес Комунистичке партије Југославије 21-28. јула 1948, Стенографске белешке, Култура, Београд, 1949, стр. 483.

